

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРУ НА РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

FEATURES OF THE INFLUENCE OF HUMAN FACTOR ON THE LEVEL OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Халіна О.В.

кандидат економічних наук,
асистент кафедри фінансово-економічної безпеки,
обліку і оподаткування,
Українська академія друкарства

Khalina Olena

Candidate of Economic Sciences,
Assistant of the Department of Financial and Economic Security,
Accounting and Taxation,
Ukrainian Academy of Printing

В статті висвітлено основні аспекти формування сучасного поняття «людський фактор» та проведено аналіз еволюції даного поняття. Окреслено параметри застосування терміну «людський фактор» в процесі функціонування соціально-економічних систем. Визначено основні чинники, що формують поняття «людський фактор» та проаналізовано природу їхнього впливу. Охарактеризовано особливості впливу людського фактору на рівень економічної безпеки підприємства, які витікають з людської природи, як його домінуючої складової. Запропоновано більш ширше використання терміну «людський фактор», в тому числі поза межами системи «людина – техніка – середовище». Доведено доцільність застосування поняття «людський фактор» для визначення як негативних так і позитивних результатів діяльності людини в конкретних обставинах в процесі функціонування соціально-економічної системи. Визначена потреба у нових підходах до управління кадровим потенціалом, які будуть враховувати важливість людської природи в системі формування протидії загрозам економічній безпеці підприємства.

Ключові слова: людський фактор, людська природа, економічна безпека підприємства, управління кадровим потенціалом, система «людина – техніка – середовище».

В статье освещены основные аспекты формирования современного понятия «человеческий фактор», а также проведен анализ эволюции данного понятия. Очерчены параметры применения термина «человеческий фактор» в процессе функционирования социально-экономических систем. Определены основные формирующие составляющие понятия «человеческий фактор», а также сделан анализ природы этих составляющих. Дана характеристика особенностям влияния человеческого фактора на уровень экономической безопасности предприятия, которые вытекают из человеческой природы, как его доминирующей составляющей. Предложено более широкое применение термина «человеческий фактор», в том числе за рамками системы «человек – техника – среда». Доказана целесообразность применения понятия «человеческий фактор» для определения как вредных так и полезных результатов деятельности человека при конкретных обстоятельствах в процессе функционирования социально-экономической системы. Определена потребность в новых подходах к управлению кадровым потенциалом, которые будут учитывать важность человеческой природы в системе формирования противодействий экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: человеческий фактор, человеческая природа, экономическая безопасность предприятия, управление кадровым потенциалом, система «человек – техника – среда».

The article highlights the main aspects of the formation of the modern concept of "human factor" and analyzes the evolution of this concept. In the process of analysis, two aspects of the concept of "human factor" are investigated, which, on the one hand, reflect the negative influence of human activity, on the other – a positive influence. In general, the parameters of the use of the term "human factor" are outlined in the process of functioning of socio-economic systems, which more closely reflect the false human actions caused by its biological nature and certain factors of the environment. It is determined that the main factors that form the human factor are human nature and circumstances that have developed at a certain time in a certain environment. Human nature is based on the needs and

interests of people, which are due to its physical and psychological peculiarities and is determined by the level of moral norms and intelligence. In turn, the circumstances that are formed at each time of the employee's activity of an enterprise depend on a set of factors: the conditions of work, the state of equipment, equipment and other technical means. Characterized by the peculiarities of the influence of the human factor on the level of economic security of the enterprise, which emanate from human nature, as its dominant component. In the process of preventing and counteracting threats from the personnel of the enterprise, human nature itself is a generative source of the human factor and determines the nature of its impact on the object or process. The wider use of the term "human factor" is proposed, including outside of the system "man – technology – environment", as it allows to take into account all factors of the influence of human activity in the enterprise and provides an integrated approach to the formation of human resources management. The expediency of the use of the concept of "human factor" for the determination of both negative and positive results of human activity in specific circumstances in the process of functioning of the socio-economic system, which in turn ensures both negative and positive impact on the level of economic security. The need for new approaches to human resource management that will take into account the domination of human nature over environmental factors and the principle of priority of human interests, along with the economic benefit of the enterprise, is a key to its stable functioning.

Key words: human factor, human nature, economic security of the enterprise, management of human resources, system "man – technology – environment".

Постановка проблеми. Сучасний світ функціонує в умовах високої результативності науково-технічного прогресу, широке запровадження досягнень якого суттєво змінює умови життєдіяльності людини, впливає на якість її життя та свідомість, що в свою чергу формує в неї нове ставлення до оточуючого світу і до себе. Підприємство, як одна із форм соціально-економічної системи є чи не одним із головних майданчиків, де в процесі реалізації власного трудового потенціалу, людина трансформується під впливом науково-технічного прогресу і одночасно впливає на середовище підприємства через набуті знання про оточуючий світ. Трансформація людської природи в умовах швидкозмінного середовища, створює передумови для перегляду суті людського фактору і його впливу на рівень економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням категорії «людський фактор» в контексті управління економічної безпекою соціально-економічних систем займалися такі вітчизняні вчені як Ю. Давідіч, М. Добротворський, В. Зінченко, Є. Куш, В. Муніпов, Д. Понкратов які в своїх працях розглядають поняття «людський фактор виключно як взаємодію людини з технікою та оточуючим середовищем; А. Бочковський, О. Нетребський підходять до визначення цього поняття більш узагальнено, досліджуючи його поза межами системи «людина – техніка – середовище» однак виключно як негативний фактор впливу, в той час як науковці С. Гончаров, Л. Кайдалов, О. Корнілова, Н. Кушнір, В. Россоха, в своїх працях розглядають людський фактор як будь-який вплив людської діяльності на економічну систему. Варто відзначити зарубіжних вчених, таких як Д. Мак-Грегор, котрий перший звернув увагу на важливість витіснення з управління персоналом деперсоналізованих відносин. Такі вчені як Г. Кунц та С. О'Доннел одними з перших звернули увагу на ефективність методів управління персоналом, в основі яких лежать

потреби працівників. Чималий доробок в дослідження даного питання вніс Г. Салвенді, який в рамках ергономіки досліджував психологічний аспект діяльності людини.

Віддаючи належне науковим здобуткам вищезазначених науковців та враховуючи важливість людського фактору в системі управління безпекою соціально-економічних систем, нами вбачається за доцільне продовжити дослідження даного питання в частині його конкретизації з метою уникнення неоднозначності тлумачень, які існують в науковій літературі.

Метою даного дослідження є аналіз існуючої теоретичної бази поняття «людський фактор», аналіз його складових та чинників, що формують природу даного поняття, а також визначення його місця в системі економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження Першим етапом нашого дослідження є аналіз поняття «людський фактор», з метою конкретизації його суті. Термін «людський фактор» досить часто зустрічається в економічній літературі, однак не є зафіксований в жодному із державних стандартів, що створило підґрунтя для існування різних підходів до його трактування.

Вперше термін «людський фактор» був вжитий в галузі авіації в першій половині ХХ ст., розкрив його суть лікар, льотчик і вчений М.І. Добротворський. Людський фактор в авіації означав причини через які виникли помилкові дії льотчиків і осіб, що пов'язані з обслуговуванням польотів в їхній взаємодії з авіаційною технікою, викликані ергономічною недосконалістю техніки і невідповідністю психофізіологічним можливостям пілотів та інших осіб [6].

В подальшому цей термін використовувався виключно в рамках науки ергономіки. Ергономіку визначають як науку про системну оптимізацію трудової діяльності людини й умов її здійснення в системах «людина – знаряддя праці – предмет праці – навколишнє середовище» («людина – техніка – середовище») [4].

Маючи як предмет дослідження трудову діяльність людини в системах «людина – техніка – середовище», ергономіка вивчає певні її властивості, що визначаються роллю людини в системі. Ці властивості одержали назву людських факторів. Людські фактори – це інтегральні характеристики зв'язків людини і технічного засобу, що виявляються в конкретних умовах їхньої взаємодії. Це не проста властивість людини або технічного засобу – це властивість їхньої взаємодії [5].

Отже людський фактор – це категорія, яка певний час (починаючи із середини і до кінця ХХ ст.) вживалась виключно в контексті взаємодії людини і машини. Однак в подальшому термін «людський фактор» почав використовуватися вченими інших наук: економіки, філософії, соціології, педагогіки, що дещо змістило його початкове тлумачення в сторону якостей людини.

Так, на думку А. Бочковського, «людський фактор» у галузі промислової безпеки та охорони праці можна інтерпретувати як свідомі чи несвідомі дії або бездіяльність людини (групи людей), що містять в собі ризик виникнення (призвели до виникнення) небезпечної події [1].

О. Корнілова людський фактор розглядає з одного боку, як комплекс властивостей людей, які приймають участь у виробничому процесі та є його рушійною силою, створюючи такі характеристики усього виробничо-господарського комплексу, які йому дозволяють ефективно функціонувати за змінних ринкових умов, а з іншого боку відображають умови формування людського фактору як на індивідуальному, так і колективному та суспільному рівні [7].

О. Нетребський під терміном «людський фактор» розуміє свідомі чи випадкові помилки, дії людини, які викликані особливостями її біологічної природи та умовами взаємодії з оточуючим середовищем [8].

Досліджуючи людський фактор, В. Россоха відзначив, що психологічні фактори відіграють суттєву роль у поясненні численних аспектів економічної поведінки людини й поглибленні розуміння економічних процесів. Це дає підстави включення в економічні моделі індивідів, яким притаманні людські обмеження й недоліки [9].

– характеристики людини(або групи людей) і машини (або технічних систем), які проявляються в конкретних умовах їх взаємодії в системі «людина-машина», функціонування якої визначається досягненням поставленої мети;

Якщо звернутися до тлумачних словників, то там поняття «людський фактор» має більшу прив'язку до особистісних характеристик людини. Так тлумачний словник економіста визначає людський фактор як сукупність способів впливу на економічну діяльність, таких як фізична енергія, мотивація, ставлення до роботи, рівень кваліфікації та освіти, здатність до ефективної організації діяльності та вміння

управління діяльністю тощо. Належить до основних факторів виробництва [2].

В свою чергу в словникові бізнес термінів людський фактор розглядається як сукупність основних соціальних якостей, що історично склалася в суспільстві: ціннісні орієнтири; моральні принципи; норми поведінки в галузі праці, дозвілля, споживання; життєві плани... [10].

Оскільки, сам термін «фактор», згідно зі словником П. Ушакова., означає «рушійну силу, причину будь-якого процесу, яка його обумовлює чи визначає його характер» [11], відповідно термін «людський фактор» може трактуватися як чинник, обумовлений людською природою та зовнішніми обставинами.

Прослідкувавши еволюцію поняття «людський фактор», ми прийшли до висновку, що на сьогоднішній день термін став більш узагальненим, втративши свою «прив'язку» до системи «людина – техніка середовище». Частина науковців (А. Бочковський, О. Нетребський), пов'язують поняття «людський фактор» із помилковими діями людини, однак ці помилки в їхніх тлумаченнях не обмежуються взаємодією з технікою, а носять загальний характер. Інші науковці (О. Корнілова, В. Россоха С. Гончаров, Н. Кушнір) взагалі не тлумачать поняття «людський фактор» у контексті помилки людини, а відзначають, його як – сукупність способів впливу на економічну діяльність, що обумовлена якостями людини, в тому числі психологічним аспектом, що впливає на її поведінку.

Аналізуючи ситуацію, яка на сьогоднішній день склалася з трактуванням даного поняття, слід зазначити, що з одного боку поняття «людський фактор» доцільніше використовувати в рамках системи «людина – техніка – середовище», оскільки це додає йому конкретики при вивченні особливостей діяльності людини в економічній системі. Іншими словами поняття «людський фактор» визначатиме помилки людини спричинені її природою та впливом зовнішнього середовища виключно в процесі роботи з технікою та машинами. Однак з іншого боку таке тлумачення даного терміну, на нашу думку, є досить обмеженим, оскільки поза увагою лишається частина соціально-економічної системи, де людські помилки здійснені поза системою «людина – техніка – середовище» мають не менш важливе значення. Так, наприклад, помилка лікаря при діагностуванні може коштувати здоров'я і життя пацієнтові, а помилкові дії управлінця, спричинені особливостями психоемоційного стану здатні призвести до кризових явищ в діяльності будь-якого підприємства.

На користь більш широкого застосування терміну «людський фактор» свідчить і той факт, що даний термін пройшов деяку еволюцію з часу його першого використання в рамках дослідження системи «людина – техніка – середовище» і завдяки його використанню науковцями

різних галузей в межах власних досліджень, трансформувалася в термін, що визначає вплив людини на об'єкт в більш широкому розумінні.

Саме тому, на нашу думку, поняття «людський фактор» доцільніше буде розглядати як категорію, що відображає вплив особливостей людської природи з одночасним врахуванням обставин, що склалися в конкретний момент часу на об'єкт чи процес, з яким взаємодіє людина. До того ж варто акцентувати увагу на природі даного впливу. Адже не зовсім доцільно говорити про вплив людини в процесі своєї діяльності виключно в негативному аспекті, оскільки – це дещо спотворює поняття «людський фактор», надаючи йому виключно негативного забарвлення, оскільки відомо, що дуже часто завдяки особливостям саме людської природи, вдається уникнути дії негативних чинників. Прикладом може бути вчасна реакція водія за кермом на непередбачувану перешкоду, миттєве реагування технічного працівника банку на збій електронної системи платежів, вчасно витримана пауза у важливих перемовинах. Всі ці дії людей можна назвати людським фактором, а оскільки вони тим чи іншим чином убезпечили певну соціально-економічну систему від реалізації загроз, то відповідно даний термін доречно вживати і в позитивному аспекті.

Беручи до уваги вище процитовані визначення суті людського фактору та врахувавши особливості людської природи і умови функціонування сучасних підприємств, ми пропонуємо наступне трактування поняття «людський фактор» в контексті економічної безпеки підприємства. *Отже людський фактор – це дія чи бездіяльність людини, яка залежить від людської природи, техніки чи знаряддя праці та конкретних умов середовища і здатна вплинути на рівень безпеки підприємства.*

Наступним етапом нашого дослідження є визначення місця людського фактору в процесі забезпечення економічної безпеки підприємства.

Підприємство як одна із форм соціально-економічної системи розглядається як основний майданчик де людина реалізовує свій трудовий потенціал в обмін на блага у вигляді заробітної плати, і де відбуваються трансформаційні процеси людини як працівника, пов'язані з досягненнями науково-технічного прогресу. Трансформація сучасного працівника відбувається постійно під впливом динамічного розвитку нових технологічних досягнень. Сучасний працівник підприємства формується не лише на основі набутих знань і досвіду щодо виконання безпосередніх функціональних обов'язків, а і завдяки впливу потужного потоку інформації, що може досить швидко змінити його ставлення до себе і до оточуючого світу.

Не менш важливий вплив на формування потенціалу кожного окремого працівника підприємства чинить науково-технічний про-

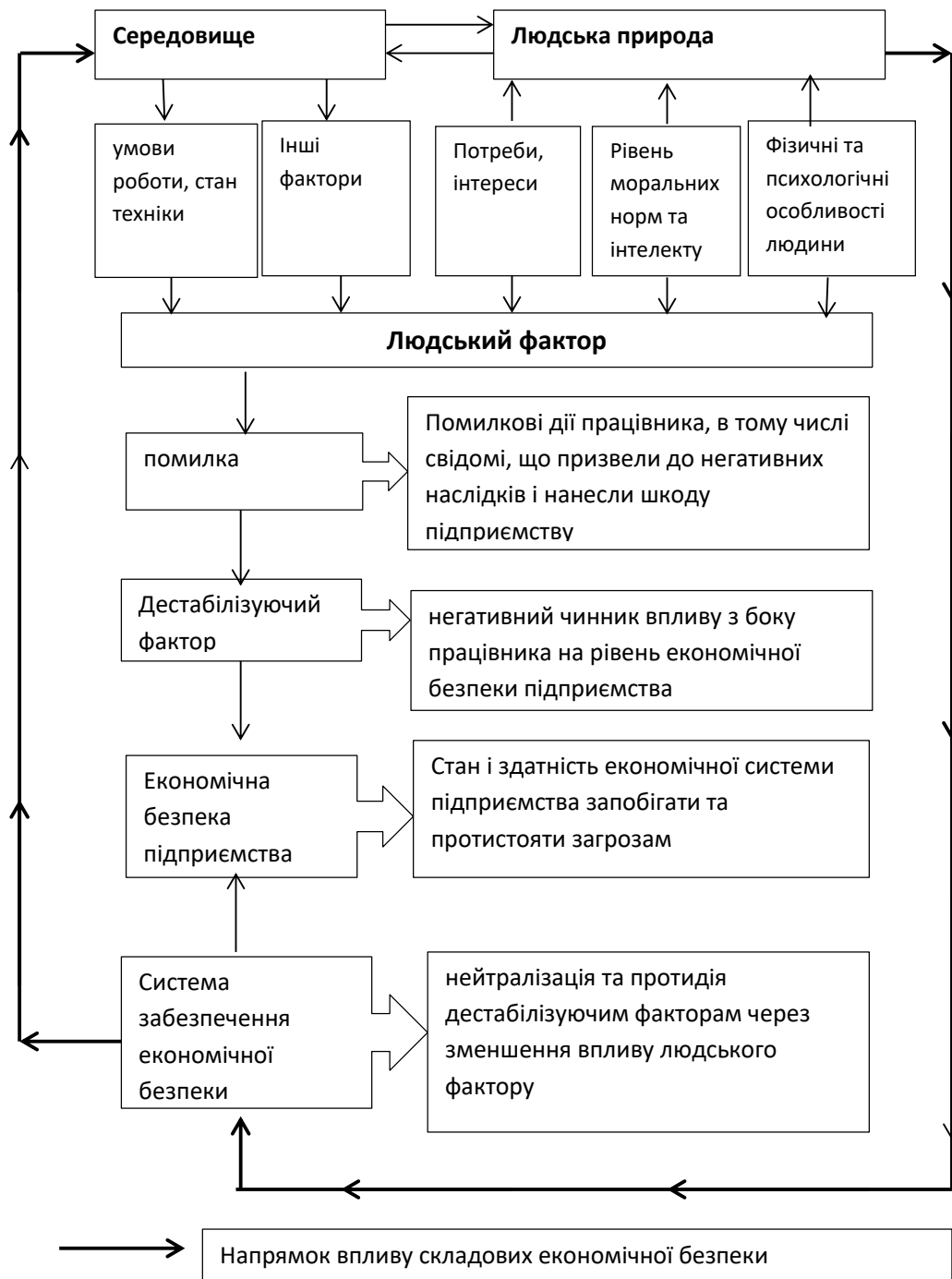
грес, результатом якого є автоматизація, комп'ютеризація та роботизація виробничих процесів. В таких умовах роль працівника підприємства змінюється і переходить в площину взаємодії його з машиною. Така зміна накладає більшу відповідальність на людину, а отже і більшу шкоду від помилкових дій, що можуть призвести до порушення економічної безпеки підприємства.

Хочемо наголосити, що в процесі дослідження поняття «людський фактор», ми не маємо на меті обмежуватися системою «людина – техніка – середовище», однак зазначаємо, що саме дана система привалює в сучасному світі, в тому числі на будь-якому підприємстві. По цій причині вищезазначений вплив науково-технічного прогресу на формування потенціалу працівника підприємства реалізується не лише через машини та автоматизовані системи, а і через нові підходи до організації діяльності працівників підприємства, в основі яких покладено індивідуальний підхід до кожного окремого працівника підприємства з урахуванням його особистісного рівня розвитку.

Адже як зазначає Гурьєва Л.П., під впливом комп'ютеризації змінюється особистісний розвиток, позитивними наслідками якого є підвищення інтелекту людини за рахунок залучення її до розв'язання більш складних завдань в умовах комп'ютеризації; розвиток логічного, прогностичного та оперативного мислення [3].

Враховуючи вищезазначене слід виділити два основні аспекти, що формують людський фактор – людську природу та обставини, що складаються в кожен момент часу під впливом середовища та техніки (рис. 1). Людська природа базується на потребах та інтересах людини, які обумовлені її фізичними та психологічними особливостями і визначається рівнем моральних норм та інтелекту. В свою чергу обставини, що складаються в кожен момент часу діяльності працівника підприємства залежать від сукупності ряду факторів: умов роботи, стану обладнання, устаткування та інших технічних засобів.

Людський фактор визначається особливостями людської природи та умовами середовища, однак домінантою виступає безперечно людська природа. Особливості людської природи впливають на ефективність системи забезпечення економічної безпеки підприємства, а через неї і на сам рівень економічної безпеки (рис. 1). Слід відмітити, що цей вплив має односторонній вектор, тобто система забезпечення економічної безпеки піддається впливові людської природи персоналу, але сама не здатна змінити її. В свою чергу система забезпечення економічної безпеки підприємства здатна змінити умови середовища. Односторонній напрямок вектору впливу системи забезпечення економічної безпеки на середовище в даному дослідженні досить умовний, оскільки

Рис. Особливості впливу людського фактору на рівень економічної безпеки підприємства

при певних обставинах, фактори середовища також здатні чинити опосередкований вплив на систему забезпечення економічної безпеки підприємства.

Механізм запобігання та протидії загрозам у сфері кадрового забезпечення підприємства, як складова системи економічної безпеки охоплює всі сфери діяльності підприємства, оскільки кожен його структурний підрозділ включає персонал. Така вза-

ємозалежна структура систем кадрової і економічної безпеки підприємства створює передумови для комплексного підходу до запобігання дестабілізуючим факторам з боку персоналу. Суть комплексного підходу полягає в створенні системи ідентифікації загроз на рівні всіх структурних підрозділів підприємства. Процес запобігання загрозам, спричинених людським фактором має вміщувати наступні заходи:

- удосконалення умов праці на підприємстві;
- підвищення професійної підготовки персоналу;
- адаптація персоналу до умов середовища підприємства;
- професійний контроль за психологічним станом працівників підприємства, що мають доступ до особливо важливих об'єктів;
- проведення тренінгів по підвищенню концентрації уваги на виробництві;
- різного роду мотиваційні заходи (винагороди, премії, туристичні відрядження).

Підсумовуючи, слід виділити основні аспекти нашого дослідження:

1. Поняття «людський фактор» на сьогоднішній день набуло більш ширшого значення і трактується науковцями різних галузей не лише в контексті помилкових дій людини, а і як особисті властивості людини та спосіб її впливу на економічну діяльність.

2. Нами запропоновано розглядати поняття «людський фактор» поза системою «людина – техніка – середовище», що дає можливість більш ширшого його застосування, а відтак і можливість врахування даного фактору у всьому процесі забезпечення економічної безпеки, в тому числі в тій його частині, що виходить за межі вищезазначеної системи.

3. Із двох складових людського фактору – середовищі та людській природі, віддаючи належне першому, зроблено акцент саме на людській природі, яка в процесі запобігання та протидії загрозам з боку персоналу підприємства, по суті є формуючим джерелом людського фактору і визначає характер його впливу на об'єкт чи процес.

4. Доведено доцільність застосування поняття «людський фактор» для визначення як

негативних так і позитивних результатів діяльності людини в конкретних обставинах в процесі функціонування соціально-економічної системи, що в свою чергу дозволяє більш комплексно підійти до процесу управління економічної безпекою підприємства.

Висновки. Враховуючи стрімкі зміни в соціально-економічному середовищі, спричинені науково-технічним прогресом, які змінили рівень розвитку людини і її ставлення до себе та оточуючого світу, необхідно змінити підходи до формування системи управління персоналом підприємства. В основі нових підходів має бути закладений принцип пріоритету інтересів людини поряд з економічною вигодою підприємства, що є запорукою його стабільного функціонування.

Проведене дослідження поняття «людський фактор», в свою чергу також створює передумови для перегляду парадигми управління персоналом в системі економічної безпеки підприємства. Нові підходи до управління кадрами повинні враховувати важливість людської природи в системі формування протидії загрозам економічній безпеці підприємства та передбачати методи управління людським фактором, який трактується не лише як деструктивний вплив, а і як конструктивний. Оскільки в процесі реалізації людського фактору, відмічається домінування людської природи над чинниками середовища, то відповідно даний аспект потребує подальшого дослідження в частині формування ефективної кадрової політики направленої на якісний відбір кадрів, що в свою чергу закладає платформу для ефективного функціонування будь-якої соціально-економічної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бочковський А.П. «Людський фактор» та професійний ризик: випадковість чи закономірність. *Зернові продукти і комбікорми*. 2014. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zpik_2014_4_5 (дата звернення: 26.05.2019).
2. Гончаров С.М., Кушнір Н.Б. Тлумачний словник економіста. Київ, 2009. 264 с.
3. Гурьева Л.П. Структура умственной деятельности человека в условиях автоматизации: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня к.е.н. Москва. 1973. 48 с.
4. Давідіч Ю.О., Куш Є.І., Понкратов Д.П. Ергономічне забезпечення транспортних процесів : навч. посіб. Харків, 2011. 392 с.
5. Зинченко В.П., Мунипов В.М. Основы эргономики. Москва, 1979. 344 с.
6. Кайдалов Л. Человеческий фактор – реальность и мифы Aviation EXplorer: веб-сайт. URL: <https://www.aex.ru/docs/4/2018/12/19/2855/> (дата звернення: 16.05.2019).
7. Корнілова О.В. Людський фактор антикризового управління та його особливості в підприємствах роздрібної торгівлі. *Ефективна економіка*. 2010. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua> (дата звернення: 22.05.2019).
8. Нетребський О.А., Бочковський А.П. Актуалізація людського фактору у сталому розвитку людства. *Проблеми, обладнання, автоматизація, у правління і економіка*. 2012. № 4 (21). С. 100–103.
9. Россоха В.В. Людський фактор: науковий пошук активізації. *Агроінком*. 2008. № 1-2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agroincom_2008_1-2_26 (дата звернення: 22.05.2019).
10. Словник бізнес термінів. URL: <http://ecsosman.hse.ru/text/19316231> (дата звернення: 18.05.2019).
11. Толковый словарь Ушакова. URL: <https://ushakovdictionary.ru/> (дата звернення: 18.05.2019).